

ESHITISHDA NUQSONI BOR BOLALAR SAVOD CHIQRISHDA METODLAR QO‘LLASHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Safayeva Kamola Xamzayevna

**Navoiy viloyati 25 - ixtisoslashgan maxsus maktab internat, korreksion fan
o‘qituvchisi**

Annotatsiya: ushbu maqolada surdopedagogikani o‘qitish metodikasi, jumladan eshitishda nuqsoni bor bolalar savod chiqarish jarayonida qo‘llanadigan metodlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: surdopedagogika, nuqsonli bolalar, og‘zaki nutq, daktil nutq,

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan shaxslarni og‘zaki nutqini muloqat quroli sifatida rivojlantirish orqali ularni ma‘naviy yetuk, har tomonlama uyg‘un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘lgan yosh avlod sifatida tarbiyalab voyaga yetkazish vazifasini izchil davom ettirish uchun aniq maqsadga qaratilgan keng ko‘lamdagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, davlat va jamiyatning barcha kuch va imkoniyatlarini shu yo‘lda safarbar etish lozimligi bilan ifodalanadi. Zamonaviy maxsus ta‘lim tizimining nazariy asoschisi L. S. Vigotskiy eshitishning buzilishi oqibatida yuzaga kelgan soqovlik – insoniy nutqning mavjud bo‘lmasligini keltirib chiqarsa, o‘z navbatida, nutqni egallay olmaslik umumiy madaniy rivojlanishga katta salbiy ta‘sir ko‘rsatishini alohida qayd etadi. Eshitishda muammoci bo‘lgan bolalarni atroflicha o‘rgangan R .M. Boskis eshitish analizatori funksiyasining nisbatan oz buzilishi – shivirlashni, idrok etish imkoniyatining chegaralanishi ham bola nutqining meyorda rivojlanishiga, buning oqibatida mantiqiy tafakkurining shakllanishiga to‘sqinlik qilishini ko‘rsatib o‘tadi¹

Ona tili o‘qitish maxsus uslubiyati talabalarga eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda til bo‘yicha bilimni shakllanishining qonuniyatini o‘rganishiga, korreksion (fikrlash va nutqning rivojlantirish, to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish, eshitish idrokini rivojlantirish) va tarbiyaviy vazifalarni yechishga imkon beradi. Eshitishda

---

¹ Боскис Р.М. Учителю о детях с нарушениями слуха.–М.:Просвещение, 1998.
– 18 с

nuqsoni bo‘lgan bolalar maktabida ona tili o‘qitish maxsus uslubiyatiga yondashgan tarzda ushbu darslikning vazifalari quyidagicha:

- zamonaviy bosqichda eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni ona tili faniga o‘qitishga qo‘yilgan talablarni yoritish;
- ona tili o‘qitish maxsus uslubiyatining metodologik asoslarini tavsiflash;
- ona tili o‘qitish maxsus uslubiyatini boshqa fanlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatish;
- eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni ona tiliga o‘rgatish zamonaviy tizimini o‘ziga xosligini aniqlash;
- ona tiliga o‘rgatish davrlari vazifalari mazmuni, har bir davrda nutq ustidagi ishlarni o‘ziga hosligi bilan tanishtirish;
- og‘zaki nutqni shakllantirish bo‘yicha darslarni va darsdan tashqari mashg‘ulotlarni rejalashtirish malakasini shakllantirish;
- maxsus maktab dasturlaridan foydalanib, o‘qitishning har xil bosqichlariga xos darslar ishlanmasini tuzish qobiliyatini shakllantirish.

Maxsus o‘qitish jarayonida eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda atrofdagilar og‘zaki nutqini qabul qilish malakalari shakllanadi, nutqiy ovoz va nafasdan foydalanish ko‘nikmalari ishlab chiqiladi, ayrim tovushlar, so‘zlar va ularning birikmalarini talaffuz qilish asosida so‘zlashuv nutqiga o‘qitishning dastlabki talablari bajariladi. Hatto oddiygina og‘zaki nutqni ko‘rib qabul qilish va talaffuz qilish surdopedagog hamda eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar tomonidan ma’lum vaqtni, mas’uliyatli e’tiborni talab qiladi. Shuning uchun og‘zaki nutq kar va zaif eshituvchi bolalarning eshituvchilar jamiyatida moslashishi uchun muhim vosita sifatida ta’limning boshlang‘ich (tayyorlov guruhi) davrida muloqot vositasi vazifasini bajara olmaydi. Eshituvchilar qo‘llaydigan nutqning yozma turi ham bu davrda o‘z xususiyatlari bilan kar va zaif eshituvchi bolalar uchun jonli muloqotda asosiy vosita sifatida ahamiyat kasb etmaydi. Kar va zaif eshituvchi bolalarga atrofdagilar bilan og‘zaki, yozma muloqot qilishni o‘rgatishdagi qiyinchilik birorta yordamchi vositaga, masalan, daktil nutqqa ehtiyojni tug‘diradi.

Daktil nutq orqali bola o‘z xohishi, istagi, iltimosini ifoda etadi va shu o‘rinda daktil nutqni qo‘llay oladigan atrofdagi insonlar fikrini tushunadi. Tayyorlov guruhiga kelgan bola daktil belgilarni juda tez va hatto darsdan tashqarida ham o‘zlashtiradi. Shuning uchun o‘qitishning dastlabki davrida daktil nutq so‘zlashuv nutqining bir turi sifatida xizmat qiladi. Bu esa kar va zaif eshituvchi bolalarda

so‘zlashuv nutqini muloqot vositasi sifatida shakllantirishga atrofdegilar bilan nutqiy muomalani o‘rnatishga imkon beradi.

Hozirda ommaviy maktablarda savodga o‘rgatishda tovushlarni analetik – sintetik metodi qo‘llanilmoqda. U o‘qituvchilar amaliyotida yig‘ilgan va yetakchi metodikaga ko‘ra ishlab chiqilgan barcha yaxshi narsalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu metodga ko‘ra o‘qituvchi bolalarni nutqda so‘zlarni, so‘zlarda bo‘g‘inlarni, ularda tovushlarni ajratishga o‘rgatish lozim. Tovushni talaffuz etilishi ajratgandan so‘ng o‘qituvchi ushbu tovushning belgisini, ya‘ni harfni ko‘rsatadi. So‘ng bolalar yangi harf bilan bo‘g‘in va so‘zlar tuzishni o‘rganadilar.

Surdopedagogikada mavjud bo‘lgan nutqga o‘rgatish tizimida savodga o‘rgatish masalasi turlicha hal qilingan. Mimik sistemada karlarni mimik nutqini rivojlantirish asos sifatida amalga oshiriladi. Ularni yozma nutqga o‘rgatishda mimic belgilarini grafik belgilarga o‘tkazilishidan foydalanilgan. Yozuvga o‘rgatish jarayoni quyidagilarda ifodalangan: predmet va u haqidagi tushunchani – mimik belgiga undan yozuvga, o‘qishda – grafik obrazdan mimik belgiga undan predmet haqidagi tushunchaga o‘tilgan. Tilga o‘rgatishni yozma tizimida og‘zaki nutqning bazasi sifatida ko‘riladigan yozma nutq asos qilib olindi. Yozishda tushunchadan uning grafik belgisiga o‘qishda esa grafik obrazdan – tushunchaga o‘tilar edi. Ushbu ikki tizimni qo‘llanilishida savodga o‘rgatish grafik obrazlarni va ularni tushunchalar bilan bog‘liqligini aks . Savodga o‘rgatish yozma nutqni rivojlantirish bilan bir vaqtda kechgan, shuning uchun nutqga o‘rgatish haqida so‘zlaganda, savodga o‘rgatishni ham nazarda tutilgan.

Og‘zaki nutq darslari ham harf tizimini o‘rganishda katta hissa ho‘shadi. Bolalar bilan so‘zni tovush almashinuvi o‘tkazgach o‘qituvchi qayta ishlashni talab etadigan tovushni ajratadi va bu tovushga mos harfni jadvalchadagi tasvirini ko‘rsatadi. Og‘zaki nutq dasturi talablariga rioya qilib, kar o‘quvchilar birinchi chorakda 11 ta harfni biladilar, ikkinchi chorakda ular soni 20tadan oshadi. Uchinchi chorakda bolalar barcha harflarni bilishadi, ularni daktil va og‘zaki talaffuzi bilan solishtiradilar (17 ta tovushni aniq talaffuz etadilar qolganlarini yaqin qabul qilish, o‘rin almashtirishga ko‘ra talaffuz qiladi).

Shunday qilib o‘quvchilar so‘zni analiz, sintez jarayonlarini egallab borishi birinchi chorakdan boshlanadi. Yozuvga o‘rgatishga o‘qishga o‘rgatish bilan bir vaqtga emas keyinroq kirishiladi. O‘qish va yozishga o‘rgatishni bunday yondoshuvi ommaviy maktabda qabul qilingan uslubiyatdan sezilarli farq qiladi.

Nutqiy materialni analiz sintez bo'yicha propedevdik ishi bilan, o'qish va yozish malakalarini shakllantirish ishlarini bir vaqtda boshlamasligi bilan. Yozuvga o'rgatish yondoshuvi o'zgartirilgan bo'ladi. Karlar maktabida savodga o'rgatish asosan og'zaki nutqni rivojlantirish uchun qo'llangan nutqiy material asosida amalga oshadi. Bu savodga o'qish darslarida so'zlarni ma'nosini bo'yicha ish olib borilmaydi, ammo bu holat o'quvchilar tomonidan o'qilayotgan va yozilayotganlarni tushunish ishlarini mustasno etmaydi. Shundan so'ng uni qismlarini, o'qilganlarni mazmunini yoritish ustidagi ish boshlanadi. O'qilganlarni tushunganligini aniqlash uchun turli tadbirlar o'tkaziladi: rasmlar tanlash, mazmunini ko'rsatib berish, predmet amaliy faoliyatini qo'llash, savol javoblar.

Rasmlarni moslash. O'quvchilar iborali yoki matnni qismini o'qishadi va o'qituvchi vazifasiga ko'ra o'qilganlarni mazmuniga mos rasm ko'rsatadilar. Rasm o'qituvchi tomonidan maxsus tayyorlanadi yoki kitobdagi rasmlardan foydalaniladi.

Mazmunini ko'rsatib berish. Mazmunni yoritishini bu usuli ham tayyorlov sinflarida keng qo'llaniladi. Mazmunni bu tahlil yo'lini “Alifbe”dagi materialga qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, o'qituvchi bilan 43 betdagi iboralarni o'qib, doskaga chiqarilgan o'quvchi qiz “o'tir-tur” harakatlarini o'xshatadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z. N. Mamarajabova. ONA TILI O'QITISH MAXSUS METODIKASI (surdopedagogika ta'lim yo'nalishi). T-2019.
2. Боскис Р.М. Учителю о детях с нарушениями слуха.– М.:Просвещение, 1998. – 18 с
3. Alimxo'jayeva F.J. Kar bolalar eshitish qobiliyatini rivojlantirishda didaktik materiallardan foydalanish. P.f.n. diss...avtoref. –M., 1992.